

SÁRKÖZY MIKLÓS

ISZFAHÁN

ÉS A SELYEMÚT VILÁGA

Az iráni Iszfahán eredete homályba vész. A város a mai Irán középső részén, a Középső-Zagrosz-hegység lábánál található, fekvését a rajta átfolyó Zájande, magyarul az „Életet adó folyó” teszi egyedivé, mely a Zagrosz vonulatai között fakad és Iszfahántól keletre veszik el valahol a sivatagban. A város talán lovas tábor lehetett egykoron, nem tudjuk, mindenesetre a város nevének etimológiája, azaz a neves ókori földrajztudós, Ptolemaiosz által említett *Aszpadána*, ami a modern Iszfahán iszlám előtti előzménye, feltétlenül erre utal.

A régi Iszfahán keleti része, a Zájande folyó jobb oldala szolgált az ókori és kora középkori Iszfahán helyéül, míg a folyó nyugati részén terült el Gabaj vagy más néven Dzsaj, míg ettől kicsit távolabb, de szintén a Zájande partján épült fel Sahresztán, melynek romjai máig láthatók. Iszfahánnak emellett van egy igen korai zsidó negyede is, az arab forrásokban csak Jahúdijjának nevezett településrészlet szintén a város korai negyedei közé tartozott.

Mégis, Iszfahán igazán komoly nagyvárossá az iszlám hódítást követően vált. Úgy tűnik, a 640-es évektől kezdve Iszfahán a keletre irányuló muszlim katonai expanzió egyik legfontosabb állomása, bázisa lehetett. A 8. századtól fogva pedig az iszlám kori Selyemút fontos megállójává vált a település. Iszfahán egyben a klasszikus muszlim városépítés iráni mintapéldája is. A város 16. század előtti szívét a máshol is jól ismert hármasság foglalta el: nagymecset, bazárnegyed a mára újjáépített középkori mejdánnal (térrel) és az uralkodói-kormányzói épületek hármasság csoportja.

Iszfahán térképen

A mai iszfaháni nagymecsetben olasz régészek tárták fel azt az egykori tűztemplomot, mely pontosan a muszlim imafülke (azaz mihráb) előtt állhatott hajdan. A kulturális kontinuitás szép példája ez: az első iszfaháni mecset tehát mindjárt egy lerombolt zoroasztriánus tűztemplom helyén épült meg. Ugyanakkor az is feltűnő, hogy a muszlimok már a folyótól jó messzire építkeztek, távol a preiszlám Iszfahán előbb említett területeitől, Dzsaj közelében, amely egybevág Omár kalifa (uralkodott: 634–644) döntésével, miszerint az arab hódítók hadseregei az őslakosoktól jól elhatárolva hozzák létre saját negyedüket, kerülve a konfliktusokat. Bászra vagy Kúfa mellett úgy fest, Iszfahán is remek példa erre.

A mindenkori mecset vált végül a középkori muszlim város szívévé, legfontosabb vallási és olykor világi eseményeinek központjává. A mecset környékén alakult ki ezernyi apró sikátorával a bazar, a mélyen vallásos kereskedőréteg számára a mecset egyben tájékozódási pont is volt. Iszfahán inntől fogva nem is vesztette el jelentőségét. Az Abbászidák dinasztiája alatt (750–1258) tekintélyes tartományi várossá nőtte ki magát, mely szorgalmasan másolta a bagdadi és szamarrai központok művészetét. Ennek leglátványosabb példája az itteni nagymecset, melyet a 770-es években alapítottak meg az előbb említett zoroasztriánus templom majd az arra ráépült szerény arab katonai mecset helyén. Iszfahán a muszlim kori

Selyemút egyik fő haszonélvezőjévé vált e korban, kereskedőinek szűkmarkúsága, fősvénysége ugyancsak ekkortájt vált közmondásossá. A 11–12. századi arab költő, al-Haríri (1054–1122) novelláiban már felbukkan az a mai modern Iránban is ismert közhiedelem, hogy az iszfahániak hírhedetten fősvények és pénzéhesek. Nászir Khuszraw (1004–1088) közép-ázsiai utazó 1052-ben jár Iszfahánban, megemlítve, hogy a városban közel kétszáz pénzváltót számolt meg, és egyetlen utcáján ötven karavánszeráj is állt. A középkori Iszfahán gazdasági, politikai, kulturális csúcsra a szeldzsuk időszakban, a 11–12. században ért. Lakossága nagyjából kétszázezer fő lehetett 1200 körül, mely igen jelentős szám (noha a korabeli Khorászában [a mai Kelet-Irán, Türkmenisztán és Afganisztán területén – a szerk.] ennél jóval nagyobb városokat is találni).

A prosperitás legszebb bizonyítéka az iszfaháni nagymecset továbbépülése, mely ebben a periódusban páratlan díszekkel gazdagodott. A kétkupolás és négy keresztívános [az íván az iszlám építészetben az udvar felé nyitott, nagy méretű boltozott csarnok – a szerk.] csodálatos épület a középkori város szíve, mely fénykorában a város férfi lakosságának igen nagy részét magába tudta fogadni. A szeldzsuk kori Iszfahán és az itt székelő szeldzsuk udvar fontos szerepet játszott a régi iráni világnak az iszlám kultúrájával való összeérlelésében. A régi preiszlám hagyományok és az iszlám civilizáció harmóniájának

fontos bizonyítéka, hogy a nagymecsetben 1120 körül klasszikus négy keresztívános szerkezetű mecsetudvar épült, mely a mecsetépítéssel konzervatív hagyományait ötvözte az archaikus iszlám előtti szászánida paloták hangulatával. Ez az építészeti forma innen, az iszfaháni nagymecsetből indult hódító útjára a Selyemút mentén.

Iszfahán történetének fontos adaléka, hogy a 13. századi mongol invázió idején ez a csodás város nem vált a belső-ázsiai hódítók martalékvá. A mongolok több hullámban pusztították végig Iránt, és ennek során a Selyemút nagy kelet–nyugati útvonalán Khorászánban kártyavárként dőltek össze olyan ősi iráni központok, mint Merv, Nisápur vagy Rej, melyek közül több nem is éledt fel a 13. század után.

Ám a Rejtől délre eső városok átvészelték a mongol támadásokat. Jazd, Síráz vagy maga Iszfahán is tovább virágzottak a mongol periódusban is. Iszfahánt a nagy velencei utazó, Marco Polo is meglátogatta 1271 körül. A kései mongol kor pedig ismét prosperitást hozott a város számára.

Iszfahán urbanisztikai fejlődését egyedül Timur Lenk, a nagy középkori turko-mongol hódító (uralkodott: 1370–1405) vetette vissza 1387-ben. Miután az iszfahániak megölték az uralkodó adószedőit, forrásaink szerint Timur hetvenezer férfit hányatott kardéltre, a férfiak levágott fejéből pedig piramisokat rakatott a városfalak mentén, persze ha hinni lehet a korabeli perzsa forrásoknak...

Ám Iszfahán még ezután sem szűnt meg létezni, sőt Timur Lenk szelídebb lelkű utódai alatt új életre kelt. Ekkor épült meg a

nomád sátrakra hajazó boltíveivel a szolid timurida *sabestán*, azaz a téli imahely Öldzsejtü mihrábja mögött az iszfaháni nagymecsetben [Öldzsejtü (uralkodott: 1305–1316) a mongolok Iránt uraló dinasztiájának, az Ilhánidáknak volt egyik kiemelkedő képviselője – a szerk.]. Iszfahán csakhamar újra benépesült és soha nem látott jövő előtt

A zoroasztriánus tűztemplom romjai

állt. Igaz, ez már nem elsősorban az iszfahániak érdeme volt, sokkal inkább az oszmán törököké. Az oszmán hódítás elől menekülve – és az oszmán területeket megkerülni kívánó európai (angol, holland, francia) kereskedő társaságok igényeinek kedvezve – I. Abbász szafavida sah 1591-ben Iszfahánt szemelte ki új fővárosának [a Szafavidák Perzsia török nyelvű és szúfi hátterű dinasztiája volt 1501 és 1736 között – a szerk.]. A Selyemút utolsó felvirágzásának periódusában Iszfahán végül – épp a Szafavidáknak köszönhetően – páratlan fejlődésen ment keresztül.

– páratlan fejlődésen ment keresztül.

Az 1590 után Iszfahánban elkezdődött változások csak egy európai abszolutista uralkodói kísérlettel hasonlíthatók össze. Az uralkodó kivonult rossz emlékeket hordozó korábbi fővárosából és saját képére formálta birodalmát, fővárosa egyben hatalmasra nőtt palotája is volt egyben. Nem véletlenül cseng

Imám mecset és a Naqs-e dzsahán tér látképe

mindez össze az európai abszolutizmus 17. századi aranykorával. Meglehető túlzás, de ha az ember széttekint I. Abbász új Iszfahánján, akkor valamiféle perzsa Versailles hangulata lengi körül látva a gigászi méretarányokat, melyeket az új főváros új negyedében teremtettek.

rútra, illetve a Zájande folyón túl fekvő *Új Dzsolfára*, azaz az örmény negyedre. A folyón több új kőhíd is épült a 17. században.

Arra, hogy az uralkodó ifjonti heve mellett micsoda szellemi és anyagi forrásokot mozgósítottak a városrész megépítésére, jó példa, hogy noha Iszfahán csak 1598-tól vált hivatalosan is fővárossá, de a központi Naks-e Dzsahán teret már nyolc évvel korábban megtervezték. Méretei megdöbbentőek, hossza több mint 512 méter, szélessége meghaladja a 164 métert. Régi történelmi térként az iszfahánit csupán a pekingi Tienanmen tér múlja felül. Az iszfaháni nagy tér pedig kétszer akkora, mint a Vörös tér Moszkvában. Hihetetlen érzés ideérkezni,

Egy 17. században épült kőhíd

I. Abbász sah (uralkodott: 1588–1629) meghagyva a középkori Iszfahánt, attól délre emelt új városnegyedet. Nem törődve a bazár muszlim kereskedőinek zsörtölődésével (akiket utóbb jelentős adókedvezményrel vett rá az uralkodó az új negyedbe költözésre) és a helyi uléma [‘vallástudós’ – a szerk.] aggodalmaival, a régi városmagtól délre óriási területen kezdte meg az új főváros alapjainak lerakását. A Selyemút mentén igen fontos momentumnak számított az oszmán–iráni háborúban hadszíntérré vált Dzsolfá környékéről több tízezer gazdag örmény áttelepítése is, akik döntő szerepet játszottak a város feltökésítésében, hiszen ők a levantei selyemkeresedelem nem csekély részét tartották a kezükben már jó ideje.

Az új Iszfahán négy nagy részre osztdott. A Naks-e Dzsahán („Világ rajza”) térre, a Csalogány-madár parkra és palotáira (*Bágh-e bolbol*), a *Csahár bágh* („Négy kert”) sugá-

bárhonnan is jön az ember. Persze, tudnunk kell, hogy a Naks-e Dzsahán tér és környéke egy olyan fővárosnak adott otthont, mely a 17. században közel hatszáz ezer embernek volt otthona, százötven mecsete és ötven medreszéje, azaz teológiai főiskolája volt. E városfejlődés nagyjából az 1700-as évek elejéig, a nagy Selyemút általános lehangoltságig tartott.

A mai Iszfahán érdekessége, hogy mind a középkori (abbászida-szeldzsuk), mind a 17. századi városközpontja igen jó állapotban maradt fent, az egykori Selyemút két külön korszakának lenyomatát őrizve mindmáig.

Naks-e dzsahán, neszf-e dzsahán aszt! „A világ rajza (vagyis a tér) a világ fele” – emlékezik meg a perzsa történelmi emlékezet is nem kis büszkeséggel Iszfahán fő teréről.

Naks-e Dzsahán tér